

Czesław Banach

Szanse i zagrożenia rozwoju edukacji w Polsce

Kultura i Edukacja nr 2, 40-52

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KOMUNIKATY–SPRAWOZDANIA

Czesław Banach

SZANSE I ZAGROŻENIA ROZWOJU EDUKACJI W POLSCE

„Uczyć się, aby **wiedzieć**, tzn. aby zdobyć narzędzia rozumienia; uczyć się, aby **działać**; uczyć się, aby **żyć wspólnie**, aby uczestniczyć i współpracować z innymi na wszystkich płaszczynach działalności ludzkiej [...]; uczyć się, aby **być**”.

Raport UNESCO pt. *Edukacja: jest w niej ukryty skarb*

1. Wstęp

Świat na początku XXI wieku jest światem stojącym „na rozdrożu” w obliczu potężnych wyzwań regionalnych i globalnych, takich jak: pokój, ekologia, demografia, edukacja, życie społeczeństw, rozwój ekonomiczny, bezrobocie, wyżywienie, rewolucja informacyjna, tendencje integracyjne, ale także nacjonalizm i fundamentalizm.

W Europie i Polsce rodzą się nowe szanse dla edukacji szkolnej i równoległej, ale także nowe wyzwania i zagrożenia. Następują znaczące zmiany w treściach i sposobie uczenia się młodzieży i dorosłych oraz w planach edukacyjnych, zawodowych i życiowych ludzi.

Funkcje i zadania polskiej edukacji, jako podstawowego prawa człowieka i uniwersalnej wartości oraz inwestycji społecznej i gospodarczej, wiążą się ściśle z procesami globalizacji, integracji europejskiej, a także transformacji ustrojowej. Przechodzenie do społeczeństwa postindustrialnego i informacyjnego – opartego na wiedzy, wymaga głębokiej reformy systemu edukacji.

2. Kierunki reformy edukacji w Europie

Raport Komisji Europejskiej pt. „Nauczanie i uczenie się. Na drodze do uczącego się społeczeństwa” określił pięć podstawowych celów uczącego się społeczeństwa:

- zachęcanie do zdobywania nowych umiejętności;
- zbliżanie szkoły i sektora przedsiębiorstw;
- walka ze zjawiskami marginalizacji;
- upowszechnianie biegłej znajomości trzech języków używanych we Wspólnocie;
- równorzędne traktowanie inwestycji materialnych i edukacyjnych¹.

W postulowaniu modelu „społeczeństwa uczącego się” przez całe życie Komisja uznała dwa główne cele procesu kształcenia:

„**Koncentrację na kulturze ogólnej.** W przyszłości człowiek będzie coraz bardziej zmuszany do rozumienia sytuacji kompleksowych, które rozwijają się w sposób nieprzewidywalny [...]

Rozwój przydatności do zatrudnienia i zdolności do aktywności ekonomicznej. [...] Człowiek powinien mieć dostęp do kształcenia przez całe życie. [...] Należy życzyć sobie partnerskiej współpracy pomiędzy przedsiębiorstwami i instytucjami edukacyjnymi”².

Warunkami funkcjonowania i reformowania edukacji są:

- konieczność rzetelnego poznawania teraźniejszości i wyzwań przyszłości,
- konieczność rozwijania badań nad programami nauczania – uczenia się oraz formami, metodami i środkami pracy dydaktyczno-wychowawczej,
- przewidywanie i antycypowanie zmian społecznych i ekonomicznych oraz efektywne przystosowanie się do zmian rynków pracy,
- kształtowanie osobowości uczących się przez dominację uczenia się innowacyjnego i antycypacyjnego oraz wyrabianie kluczowych kompetencji i umiejętności życia w systemie demokracji,
- zapewnienie odpowiednich warunków ekonomicznych i społeczno-politycznych oraz kadrowych,
- prowadzenie stałego dialogu społecznego ze wszystkimi partiami, związkami zawodowymi, stowarzyszeniami zawodowymi i przedsiębiorstwami oraz organizacjami pozarządowymi.

Zbliżenie systemów edukacji następuje w Europie przez przyjmowanie **priorytetów w dziedzinie edukacji**, a w szczególności: równości szans edukacyjnych, poprawy jakości kształcenia, europejskiego ideału wychowania i wspólnych wartości cywilizacji

¹ *Nauczanie i uczenie się. Na drodze do uczącego się społeczeństwa. Biała Księga Kształcenia i Doskonalenia*, Komisja Europejska, WSP TWP, ITE–Radom, Warszawa 1997, s. 57–58.

² *Ibidem*, s. 26–41.

europiejskiej oraz statusu nauczyciela. Te kierunki zbliżone są do polskiej reformy systemu edukacji. Uzasadnione jest wydłużanie edukacji ogólnokształcącej i zbliżanie kształcenia ogólnego i zawodowego, różnorodność dróg kształcenia absolwentów gimnazjów oraz szkół ponadgimnazjalnych przez rozwój szkolnictwa pomaturalnego, wyższego zawodowego i magisterskiego. Edukacja powinna być czynnikiem stymulującym wzrost gospodarczy, badania i innowacje oraz konkurencyjność, a także kształtować postawy obywatelskie.

Rada Europejska przyjęła w 2002 roku „program prac dotyczący realizacji przyszłych celów systemów edukacji” w takich dziedzinach, jak: wzrost gospodarczy, konkurencyjność i dynamizm, społeczeństwo wiedzy, zwiększenie możliwości zatrudnienia, zapobieganie marginalizacji społecznej, aktywne postawy obywatelskie, polityka regionalna, globalizacja i światowa konkurencja, rozszerzenie Unii Europejskiej, demografia³.

Dążą się w Europie do uelastycznienia i modernizacji modelu procesu dydaktyczno-wychowawczego, zdobywania umiejętności, wiedzy i kształtowania postaw kreatywnych i aktywnych oraz posługiwania się nowoczesnymi technikami informatycznymi. Umacnia się związki szkoły i systemu edukacji ze zmieniającym się rynkiem pracy oraz przedsiębiorstwami i instytucjami poradnictwa zawodowego. Ważną tendencją jest rozwój powszechnej opieki przedszkolnej do granic 80–90% populacji w krajach najbardziej rozwiniętych.

Następuje także rozbudowa funkcji samokształceniowych szkoły oraz innych organizacji i instytucji edukacji równoległej.

Coraz powszechniejsza jest znajomość dwóch języków obcych. Postępuje realizowanie europejskiego ideału wychowania oraz kształtowanie mobilności pomiędzy różnymi kulturami.

Strategicznym celem jest modernizacja edukacji nauczycielskiej i wspieranie rozwoju zawodowego nauczycieli.

W szkolnictwie wyższym rozwijane są różne formy szkół o charakterze bardziej praktycznym i zawodowym.

Procesy integracji europejskiej i transformacji ustrojowej mają duże znaczenie dla edukacji. Otwieranie się na Europę i świat – to poszerzanie nauki języków obcych oraz pogłębianie wiedzy o historii, geografii i gospodarce oraz kulturze narodów i państw zrzeszających się i współpracujących ze sobą.

Elity polityczne i ekonomiczne nie zawsze umieją i chcą korzystać z nauki i mądrości ludzi. Powstaje zjawisko kapitalizmu politycznego, tzn. zrastania się władzy politycznej z decydentami ekonomicznymi, finansowymi, a także medialnymi. Dochód niektórych korporacji ponadnarodowych jest większy od dochodów wielu państw.

³ *Komunikat Komisji: Skuteczne inwestowanie w edukację: imperatyw dla Europy*, Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela 2003, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2003, s. 5–10.

Mass media, grupy rówieśnicze i wspólnoty młodzieżowe często uzyskują większe wpływy na młodzież niż rodziny, szkoły, uczelnie, kościoły i inne organizacje wychowawcze.

Istnieje niebezpieczeństwo zagubienia się w świecie opanowanym przez rynek, reklamę, mass media oraz zmieniające się wartości i konsumpcyjne modele – style życia. Edukacja więc powinna ukazywać to, co niosą z sobą globalizacja, integracja europejska i transformacja ustrojowa w obszarze szans, ale także zagrożeń.

3. Współpraca nauczycieli i rodziców w realizacji reformy systemu edukacji

Kompetencje zawodowe nauczycieli wiążą się ściśle z celami edukacji oraz przyrostem wiedzy i rosnącą rolą środków informacji. Stanowią je: posiadanie i rozwijanie odpowiednich umiejętności, wiedzy oraz postaw i doświadczeń.

U podstaw edukacji nauczycielskiej i pracy nauczycieli powinna występować świadomość **zasadniczych grup (rodzajów) ich funkcji i zadań**:

- 1) nauczanie i organizowanie procesu uczenia się dzieci, młodzieży i dorosłych, uczenie ich realnego życia przez wielostronną aktywność poznawczą i praktyczną,
- 2) wychowywanie, wpływanie na postawy wychowanków i wspieranie ich w rozwoju osobowościowym,
- 3) opieka nad młodzieżą, diagnozowanie, socjalizacja i resocjalizacja,
- 4) wspomaganie uczących się w kształtowaniu ich planów oraz programów edukacyjnych i życiowych,
- 5) współpraca z rodziną i środowiskiem lokalnym,
- 6) sprawdzanie i ocenianie osiągnięć i niepowodzeń szkolnych i uczelnianych młodzieży,
- 7) działalność nowatorska i badawcza.

Przemianami funkcji i postaw nauczycieli powinny być:

- 1) indywidualizacja i personalizacja,
- 2) przechodzenie od postaw pewności naukowej do poszukiwania oraz tworzenia wniosków wypływających z wiedzy naukowej,
- 3) dominacja postawy empatii, dialogu i negocjacji, otwieranie się na zmiany społeczne i edukacyjne oraz potrzeby uczących się.

Szkole i uczelni współczesnej potrzebny jest nauczyciel o szerokich horyzontach.

Nauczyciele i rodzice oraz młodzież powinni pamiętać stwierdzenie raportu „Edukacja dla Europy”, że: „Przyswajamy sobie 20% tego, co widzimy; 40% tego, co widzimy i słyszymy; a 70% tego, co widzimy, słyszymy i sami robimy”⁴.

⁴ *Edukacja dla Europy. Raport Komisji Europejskiej*, tłum. I. Wojnar i J. Kubin, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa 1999, s. 145.

Reakcje nauczycieli na innowacje pedagogiczne i reformy edukacyjne prowadzą do formowania się 4 typów zachowań: akceptacji zmian, obojętności, biernego oporu i czynnego oporu. Sami nauczyciele nie sytuują swego zawodu zbyt wysoko w hierarchii zawodów, a jego materialno-ekonomiczny status jest przedmiotem powszechnej krytyki.

Nauczyciele mają świadomość słabości pracy szkoły oraz szans i zagrożeń rozpoczętej reformy edukacji, czego dowodzą wyniki badań Instytutu Spraw Publicznych z początku 1999 roku. E. Putkiewicz w raporcie zbiorowym pt. *Nauczyciele wobec reformy* pisze: „Więcej niż 50% respondentów uważa, że szkoły nie uczą samodzielnego myślenia, 50%, że nie rozwijają zainteresowań, 40%, że nie zapewniają równego startu uczniom pochodzących z różnych środowisk. Prawie co piąty nauczyciel wątpi w to, iż szkoła zapewnia uczniom wysoki poziom wiedzy”⁵.

Nauczyciele są krytyczni wobec rodziców, ale rzadko próbują prowadzić z nimi dialog. Rodzice zaś oczekują pomocy pedagogiczno-psychologicznej od szkoły i nauczycieli. Nauczyciele, którzy podejmują się akcji informacyjno-pedagogicznej, osiągnęły zmiany w postawach rodziców i wdzięczność za uzyskaną pomoc.

Warto w tym miejscu przypomnieć wypowiedź – „zażalenie” pewnego kandydata przystępującego do egzaminu dojrzałości.

„Pragnąłem mleka matki, a dostałem butelkę ze smoczką.

Pragnąłem rodziców, a dano mi zabawkę.

Pragnąłem rozmowy, a dostałem książkę.

Pragnąłem się uczyć, a wystawiono mi świadectwo.

Pragnąłem myśleć, a otrzymałem wiadomości.

Pragnąłem mieć szersze spojrzenie, a otrzymałem krótkie informacje.

Pragnąłem szczęścia, a dano mi pieniądze.

Pragnąłem sensu, a umożliwiono mi karierę.

Pragnąłem nadziei, a dostałem niepewność.

Pragnąłem się zmienić – obdarzono mnie współczuciem.

Pragnąłem żyć...”⁶

4. Reforma systemu edukacji w Polsce i najpilniejsze problemy do rozwiązania w systemie edukacji w latach 2005–2015

Reforma systemu edukacji z 1998 ma być drogą do osiągnięcia trzech głównych celów:

- „– podniesienia poziomu edukacji społeczeństwa przez upowszechnienie wykształcenia średniego i wyższego,

⁵ E. Putkiewicz, E. Siellawa-Kolbowska, A. Wilkomirska, M. Zahorska, *Nauczyciele wobec reformy edukacji. Raport z badań*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 1999, s. 74.

⁶ P. Pellegrino, *365 okruchów. Myśli na każdy poranek*, Warszawa 1993, s. 148–149.

- wyrównania szans edukacyjnych,
- sprzyjania poprawie jakości edukacji, rozumianej jako integralny proces wychowania i kształcenia⁷.

Są to cele strategiczne. Nie określały one jednak w pełni innych celów wynikających z europejskich trendów edukacyjnych oraz zadań polskiej szkoły i transformacji ustrojowej. Dopiero w 2000 r. przedstawiono koncepcję „Szkolnictwa ponadgimnazjalnego”, a programu rozwoju szkolnictwa wyższego i ustawy o szkolnictwie wyższym nie mamy jeszcze na początku 2005 roku.

Przyjmowaniu koncepcji reformy systemu edukacji oraz jej realizacji nie towarzyszyło jasne określenie zadań trzech kompleksów edukacyjnych: badań i innowacji pedagogicznych, praktycznej działalności pedagogicznej i systemu kierowania (zarządzania) szkolnictwem.

W realizacji reformy edukacji występuje wiele zagrożeń zewnętrznych oraz wewnątrz samego systemu. Brakuje ciągle długofalowego programu rozwoju całego systemu edukacji. Punktem wyjścia takiego programu powinny być prace Komitetu Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN i Rządowego Centrum Studiów Strategicznych oraz dokumenty Komisji Europejskiej: „Edukacja w Europie: różne systemy kształcenia i szkolenia – wspólne cele do roku 2010”; „Komunikat Komisji: Skuteczne inwestowanie w edukację: imperatyw dla Europy”.

W pracy pt. *Edukacja w procesie przemian społecznych* A. Bogaj, S. M. Kwiatkowski i M. J. Szymański przedstawiają trzy obszary zagrożeń występujących w procesie przemian i reformy systemu edukacji.

Pierwszy obszar – to polityka społeczna i oświatowa:

- przewaga w dyskusjach nad edukacją problemów finansowych nad merytorycznymi związanymi z koncepcją reformy systemu oświaty,
- brak zharmonizowania reformy oświaty z reformą gospodarki, instytucji politycznych i społecznych,
- niejasność i zmienność przesłanek aksjologicznych reformy oraz priorytetów polityki edukacyjnej i społecznej, a także strategii reformy oświaty, niedoinwestowanie edukacji.

Drugi obszar – to skutki społecznych reform dokonujących się w Polsce:

- powolność procesów demokratyzacji i usamorządowienia w systemie edukacji,
- ograniczanie socjalnych funkcji szkół i innych placówek edukacyjnych,
- obniżanie się poziomu nauczania oraz degradacja szkół na obszarach wiejskich,
- zła sytuacja finansowa nauczycieli,
- niedostateczny rozwój kadry nauczycieli akademickich,
- wzrost wydatków na edukację w budżetach rodzin.

⁷ *Reforma systemu edukacji. Projekt*, MEN, Warszawa 1998, s. 10.

Trzeci obszar tkwi w samej świadomości społecznej Polaków. Wyrażają je obawy przed procesem „urynkowienia” edukacji, które może utrudnić wielu ludziom osiągnięcie dobrego wykształcenia i wysokiej pozycji w hierarchii społecznej⁸.

Dekada lat 90. – mimo wielu pozytywnych dokonań w systemie edukacji, przyniosła również wiele zagrożeń i oznak regresu edukacyjnego (spadek udziału edukacji w PKB, zmniejszenie procentu dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym, błędy w zmianach sieci szkół). Dynamiczny ilościowy rozwój kształcenia na szczeblu średnim i wyższym nie może przesłaniać nam niezadowolającego poziomu jego jakości.

Trzy główne cele reformy i kierunki działań zasługują na aprobatę, chociaż podobne cele i idee przyświecały także poprzednim reformom. Teraz w społeczeństwie informacyjnym i wobec procesu integracji z Unią Europejską nabierają one pilnego charakteru i szczególnej wagi.

Reformę trzeba projektować i oceniać w dwóch układach: instytucjonalnym – od przedszkola do wyższych uczelni i instytucji edukacji dorosłych oraz problemowym – od celów i programów nauczania, demokratyzacji szkolnictwa, edukacji nauczycielskiej, potrzeb rynku pracy, badań pedagogicznych i warunków pracy w relacji do krajów UE.

Realizacja trzech głównych celów-idei reformy edukacji jest procesem i działaniem wielowarstwowym oraz wymagającym odpowiednich nakładów finansowych, a także zintegrowanych działań wszystkich podmiotów edukacji. Reformą objęto do roku 2004 tylko system szkolnictwa, bez szkolnictwa wyższego. Pominięto pozaszkolny tor edukacji równoległej, a program edukacji ustawicznej uchwalono w 2003 r.

W realizacji pierwszego celu reformy edukacji – podnoszeniu poziomu edukacji społeczeństwa – osiągnięto już w latach 90. wskaźniki ilościowe bliskie niektórym krajom UE. Możliwe więc będzie do roku 2020 objęcie ok. 80% młodzieży w wieku szkoły średniej kształceniem kończonym maturą oraz osiągnięcie wskaźnika skolaryzacji na poziomie szkoły wyższej w granicach 45–50%. Chodzi jednak już dziś nie tylko o ilość, ale przede wszystkim o nową jakość kształcenia.

W realizacji drugiego celu reformy – wyrównywania startu i szans edukacyjnych dzieci, młodzieży i dorosłych, zwraca uwagę wiele zjawisk zagrażających efektywności systemu edukacji, należy usuwać regres w wychowaniu przedszkolnym, obniżyć wiek obowiązku szkolnego z 7 do 6 lat i wyrównywać szanse już w przedszkolu i szkole podstawowej.

Gimnazjum powinno zaś rozwijać zainteresowania uczniów i przygotowywać ich do racjonalnego kierowania swoimi drogami edukacyjnymi, zawodowymi i życiowymi. Trzeba wykorzystać niż demograficzny do poprawy warunków pracy uczniów i nauczycieli. Potrzebne jest wzmocnienie roli samorządów w zapewnieniu środków na realizację reformy w szkole i pomoc dla uczących się.

⁸ A. Bogaj, S. M. Kwiatkowski, M. J. Szymański, *Edukacja w procesie przemian społecznych*, Warszawa 1998, s. 211–213.

W realizacji trzeciego celu reformy – sprzyjaniu poprawie jakości edukacji – należy ustabilizować prace nad programami i planami nauczania oraz rynkiem podręczników szkolnych, a także nad ukształtowaniem komplementarnego systemu ocen wewnętrznych i zewnętrznych. Priorytetowym obszarem działań jest reformowanie obecnego systemu kształcenia i doskonalenia nauczycieli oraz poprawa wyposażenia szkół. Niezbędne jest także monitorowanie i badanie przebiegu reformy oraz przyczyn jej rezultatów. Takie działania mogą sprzyjać motywacji do pracy nauczycieli oraz polepszać odbiór reformy edukacji w opinii wszystkich podmiotów edukacji.

Jakościowa zmiana systemu edukacji, której powinniśmy dokonać w okresie od akcesji do UE do roku 2015, wymaga opracowania długofalowego programu rozwoju całościowego systemu edukacji i wyeksponowania w nim najpilniejszych problemów do rozwiązania. Są nimi:

1. Zadania edukacji w społeczeństwie informacyjnym.
2. Rola i zadania edukacji w okresie integracji Polski z Unią Europejską.
3. Edukacja a gospodarka i rynek pracy.
4. Wyrównywanie szans edukacyjnych dzieci, młodzieży i dorosłych.
5. System edukacji nauczycielskiej i status zawodowy nauczyciela.

Polska powinna dostosować system edukacji do potrzeb społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy.

Osiągnięty w latach dziewięćdziesiątych dynamiczny wzrost wskaźników skolaryzacji na poziomie średnim (80%), a w wyższych uczelniach 3,5-krotny, stanowi duże osiągnięcie organizacyjne. W latach 2005–2015 należy jednak pilnie skoncentrować uwagę na jakości kształcenia i jego adekwatności do potrzeb gospodarczych oraz aspiracji edukacyjnych i życiowych ludzi.

W edukacji szkolnej i równoległej (pozaszkolnej) należy dążyć do kreowania i upowszechniania modeli edukacji refleksyjnej, ukierunkowanej na kształcenie i rozwój wartości, kształtowanie kompetencji oraz dobór treści. Otwieranie się na świat jest możliwe przez poszerzanie nauki języków obcych, pogłębianie wiedzy o historii, geografii, gospodarce oraz kulturze narodów i państw. Obowiązkowe nauczanie dwóch języków obcych na różnych szczeblach edukacji wymaga już dziś przygotowania odpowiedniej liczby nauczycieli oraz podnoszenia jakości tego kształcenia.

W prowadzonej w Polsce edukacji europejskiej powinniśmy ukazywać szanse wynikające z integracji, ale także potrzebę walki ze zjawiskami nacjonalizmu, fundamentalizmu religijnego i politycznego, ksenofobii i rasizmu. Edukacja europejska powinna obejmować nie tylko informowanie i nauczanie o Unii Europejskiej, ale przede wszystkim poznawanie zagadnień związanych z życiem społecznym, prawami człowieka, praktyką demokracji, sprawami cywilizacji europejskiej, a także problemami mobilności zawodowej i przestrzennej ludzi.

Transformacja gospodarcza w Polsce, restrukturyzacja całych gałęzi produkcji i usług oraz zanikanie tradycyjnych i pojawianie się nowych zawodów, a także przemieszczanie się ludności czynnej zawodowo, przede wszystkim do rosnącej sfery usług,

wymaga mobilności zawodowej i zmiany kwalifikacji. Uzasadnione jest więc wydłużanie kształcenia ogólnego i zbliżanie kształcenia ogólnego i zawodowego oraz różnorodność dróg kształcenia absolwentów gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych.

Obraz edukacji przyszłości w Europie i Polsce jest projekcją otwartą, która kształtuje złożony układ zmieniających się różnych warunków i czynników pozaedukacyjnych. Trzeba więc prowadzić dialog i negocjacje przy programowaniu rozwoju edukacji i monitorować jej reformowanie oraz dokonywać uzasadnionych korekt. W świetle Traktatu Amsterdamskiego nie istnieją bowiem w sensie formalnym „europejskie standardy w edukacji” i nie ma także „unijnego systemu edukacji”. Rozwijane są natomiast różne formy integracji edukacji.

Młodzież uczestniczy w wielu zmianach lub się do nich przygotowuje oraz robi bilans szans i zagrożeń. Powstają u młodzieży nowe hierarchie wartości i style życia oraz wzrastają jej aspiracje życiowe i edukacyjne. Proces transformacji ustrojowej powoduje jednak wiele niekorzystnych zjawisk, takich jak: bezrobocie, które osiąga młodzieży już na starcie życia i stanowi jeden z najważniejszych lęków społecznych w rodzinie i środowiskach lokalnych: niezadowolający stan zdrowia i zagrożenia patologiami: sytuacja edukacyjna i wychowawcza: zmieniająca się sytuacja rodzin wpływa na kondycję młodych oraz ich aspiracje edukacyjne, zawodowe i życiowe.

W społeczeństwie polskim okresu transformacji istnieje wysoki poziom nieufności do przedstawianych programów oraz elit tworzących je.

Lata 2001–2005 w Polsce oznaczają szczytowy przyrost zasobów pracy, ponieważ 3,3 miliona młodych ludzi osiągnie wiek zdolności do pracy. Będzie to 1/3 całego przyrostu zasobów pracy w Europie. Po roku 2005 nastąpi spadek przyrostu zasobów pracy i ich stagnacja.

Co trzecie dziecko żyje w Polsce poniżej granicy ubóstwa. Następuje destabilizacja wielu rodzin i rosną obawy przed terażniejszością i przyszłością, w tym przed komercjalizacją kształcenia i trudno przewidywalnym rynkiem pracy. Dlatego problemy młodzieży powinny być przedmiotem skoordynowanych działań polityki edukacyjnej, społecznej, kulturalnej i gospodarczej.

5. Konstatacje

1. Na progu XXI wieku głównym środkiem produkcji są wiedza i edukacja. Pozwalają one lepiej zrozumieć świat i kierować sobą oraz sprzyjają rozwiązywaniu różnych problemów, a także przygotowują ludzi do korzystania z cywilizacji i świadomego uczestnictwa w dalszym procesie jej rozwoju. Dlatego w systemie edukacji należy położyć nacisk przede wszystkim na świat wartości i postawy uczących się, na niezbędne umiejętności i kompetencje oraz właściwy dobór treści programowych.

2. Istotą reform edukacyjnych w Polsce w XX wieku było dążenie do upowszechnienia wykształcenia wśród szerokich rzesz młodzieży i wyrównywania ich szans edukacyjnych.. Niestety, cele osiągnięte odbiegały znacznie od założonych. Zapewnienie dostępności młodzieży i dorosłym do wszystkich rodzajów szkół oraz ich jakości napotykało i napotyka dziś na różne przeszkody.
3. Reforma systemu edukacji nie powinna być ograniczona tylko do szkoły i uczelni, ale obejmować także organizacje, instytucje i środowiska edukacji równoległej (nieszkolnej) i ustawicznej, a szczególnie media.
4. Podstawą polityki edukacyjnej powinny być wspólne wartości cywilizacji europejskiej, którymi są według raportu „Edukacja dla Europy”: „prawa człowieka (godność osoby ludzkiej), podstawowe swobody, demokratyczna prawomocność, pokój i odrzucanie przemocy jako środka do osiągnięcia celu, poszanowanie innych ludzi. Solidarność międzyludzka [...] rozwój zrównoważony, równość szans, zasady myślenia racjonalnego, ochrona ekosystemu, odpowiedzialność jednostkowa”⁹.
5. Skumulowanie się wielu wyzwań i zadań transformacji ustrojowej, a także konieczność podejmowania wielu ważnych i trudnych reform społecznych w Polsce stanowi dla reformy systemu edukacji duże utrudnienie, ale zarazem przemawia za jej koniecznością.
6. Zasadniczą rolę w reformie systemu edukacji odgrywa szkoła i uczelnia jako jej podstawowe ogniwa i systemy organizacyjne oraz środowiska społeczno-wychowawcze obejmujące wiele podmiotów. W efektywnym modelu szkoły i uczelni niezbędne są takie cechy, jak: otwartość i humanizm w stosunkach interpersonalnych, wielostronna aktywność i rozwój uczniów i studentów, polimetodyczność, polimedialność i perspektywność oraz porozumienie i współpraca wszystkich podmiotów edukacji.
7. Strategicznymi czynnikami przemian edukacyjnych i społecznych powinny być:
 - koncentracja na kulturze ogólnej oraz realizacja wspólnych wartości cywilizacji europejskiej;
 - rozwój przydatności do zatrudnienia i zdolności do efektywności ekonomicznej;
 - strategia powszechnego „uczenia się przez całe życie”;
 - otwarty dialog i partnerstwo podmiotów przy podejmowaniu decyzji oraz ich realizacji i ocenie efektów.
8. Obecny okres wyzwań globalnych, integracji europejskiej i długofalowego rozwoju Polski wymagają opracowania strategii i programu rozwoju edukacji na lata 2005–2013–2015. Prognozy i programy kształtowania przyszłości nie są

⁹ *Edukacja dla Europy...*, op.cit., s. 16–17.

wyłączną misją edukacji, wywierają bowiem na nie duży wpływ środowiska naukowe i polityczne oraz masowe środki komunikacji społecznej.

9. Badania naukowe oraz praktyka wprowadzania reform edukacyjnych potwierdzają, że powodzenie lub niepowodzenie ich zależy przede wszystkim od postawy kadry nauczycielskiej, jej kompetencji, motywacji i aktywnego włączania nauczycieli do poczynań reformatorskich oraz zapewnienia odpowiedniego statusu zawodowego.

* * *

Europa i Polska stanęły wobec nowych wyzwań i zadań, nadziei i niepokojów oraz głębokich i koniecznych przewartościowań, a także poszukiwania współczesnej tożsamości narodowej i europejskiej.

Przyjęte w ostatnich latach strategiczne hasła edukacyjne: „Rozumieć świat – kierować sobą”, „Społeczeństwo uczące się” oraz „Gospodarka oparta na wiedzy” oznaczają określenie nowego stosunku ludzi do rzeczywistości, egzystencjalną zdolność jednostki oraz wspólnot ludzkich do sterowania i kierowania własnym rozwojem, a także rzeczywistością społeczną i społeczeństwem obywatelskim.

Edukacja może i powinna wносить znaczący wkład w rozwój gospodarczy i kulturalny oraz międzynarodową współpracę.

„Edukacja nie jest – jak stwierdza Raport UNESCO „Edukacja: jest w niej ukryty skarb” – wyłącznie wydatkiem społecznym, lecz również inwestycją gospodarczą i polityczną”.

LITERATURA:

Banach Cz., *Z polską edukacją w XXI wiek. Wyzwania i zadania*, Jelenia Góra 2000.

Banach Cz., Rajkiewicz A., *Najpilniejsze problemy do rozwiązania w systemie edukacji w latach 2004–2015* [w:] *Strategia dla Polski po wejściu do Unii Europejskiej na lata 2004–2015*, Kancelaria Prezydenta, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa 2002.

Bogaj A., Kwiatkowski S. M., Szymański M. J., *Edukacja w procesie przemian społecznych*, Warszawa 1998.

Denek K., *O nowy kształt edukacji*, Toruń 1998.

Edukacja dla Europy. Raport Komisji Europejskiej, tłum. I. Wojnar i J. Kubin, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa 1999.

Edukacja: jest w niej ukryty skarb, Raport dla UNESCO, (red.) J. Delors, tłum. W. Rabczuk, SOP, Warszawa 1998.

- Edukacja w Europie: różne systemy kształcenia i szkolenia – wspólne cele do roku 2010*, Komisja Europejska, Luksemburg 2002, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2003.
- Edukacja wobec ładu globalnego*, (red.) T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, T. Pilch, S. Tomiuk, WSP ZNP, Warszawa 2002.
- Edukacja wobec wyzwań XXI wieku*, (red.) I. Wojnar i J. Kubin, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa 1996.
- Komunikat Komisji: Skuteczne inwestowanie w edukację: imperatyw dla Europy*, Komisja Wspólnot Europejskich, Bruksela 2003, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2003.
- Kupisiewicz Cz., Banach Cz., *Strategia rozwoju edukacji do roku 2020 [w:] Strategia rozwoju Polski do roku 2020*, t. II, *Studia eksperckie na temat 20-lecia 2001–2020*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa 2000.
- Lewowicki T., *Przemiany oświaty*, Warszawa 1994.
- Mayor F., we współpracy z Z. Bindem, *Przyszłość świata*, Raport UNESCO, FSIBE, IBE, Warszawa 2001.
- Melosik Z., Szkudlarek T., *Kultura, tożsamość i edukacja. Migotanie znaczeń*, Kraków 1998.
- Nauczanie i uczenie się. Na drodze do uczącego się społeczeństwa. Biała Księga Kształcenia i Doskonalenia*, Komisja Europejska, WSP TWP, ITE-Radom, Warszawa 1997.
- Pachociński R., *Oświata w XXI wieku. Kierunki przeobrażeń*, Warszawa 1999.
- Pachociński R., *Strategia reform oświatowych na świecie. Szkolnictwo podstawowe i średnie*, Warszawa 2003.
- Pedagogika i edukacja wobec nowych wspólnot i różnic w jednoczącej się Europie*, Materiały z IV Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego, (red.) E. Malewska i B. Śliwowski, Kraków 2002.
- Pellegrino P., *365 okruchów. Myśli na każdy poranek*, Wydaw. Salezjańskie, Warszawa 1993.
- Pilch T., *Spory o szkołę*, Warszawa 1999.
- Przeclawska A., Rowicki L., *Młodzi Polacy u progu nadchodzącego wieku*, Warszawa 1997.
- Putkiewicz E., Siellawa-Kolbowska E., Wiłkomirska A., Zahorska M., *Nauczyciele wobec reformy edukacji. Raport z badań*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 1999.
- Rabczuk W., *Polityka edukacyjna Unii Europejskiej na tle przemian w szkolnictwie krajów członkowskich*, Warszawa 1994.
- Raport na temat polityki edukacyjnej w Polsce*, OECD, WSiP, Warszawa 1995.
- Reforma systemu edukacji. Projekt*, MEN, WSiP, Warszawa 1998.
- Społeczne skutki reformy systemu edukacji. Szanse edukacyjne społeczeństwa*, ZG ZNP, Warszawa 1999.

- Stan i struktura zatrudnienia nauczycieli w roku szkolnym 1998/99*, CODN, I. Stępniewski, Warszawa 1999.
- Strategia Państwa dla Młodzieży na lata 2003–2012*, MENiS, Warszawa 2003.
- Strategia rozwoju Polski do roku 2020. Synteza*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa 2001.
- Strategie reform oświatowych w Polsce na tle porównawczym*, (red.) I. Wojnar, A. Bogaj, J. Kubin, Warszawa 1999.
- Szkolnictwo ponadgimnazjalne. Projekt MEN*, Inowrocław 2000.
- Szymański M. J., *Kryzys i zmiana. Studia nad przemianami edukacyjnymi w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*, Kraków 2001.
- Śliwerski B., *Jak zmieniać szkołę?*, Kraków 1998.
- Wojnar I., *Humanistyczne intencje edukacji*, Warszawa 2000.
- Wstępny projekt Narodowego Planu Rozwoju 2007–2013*, Rada Ministrów 2005.
- Zahorska M., *Szkoła: między państwem, społeczeństwem a rynkiem*, Warszawa 2002.
- Zmiany w systemie oświaty. Wyniki badań empirycznych*, Warszawa 2002.